

KAPITTEL 4

Prestehumor i norske medier i 50 år

Pål Repstad

Universitetet i Agder

Abstract: This chapter analyzes three Norwegian radio and TV series that feature clergy members as main characters: Rolv Wesenlund's portrait of bishop Fjertnes from the late 1960s, the three comedians Kirkvaag, Lystad and Mjøen (KLM) and their slapstick sketches of the clergy from the 1980s and 90s, and the series *Presten* (*The Vicar*) from 2017. Three main types of character are identified. In some scenes, especially in KLM, the clergy make fun of religious symbols. Two other types are more common, however. One is the strict, solemn clergyman or clergywoman who nevertheless turns out to widen their role, sometimes in happy self-expression, sometimes revealing double standards. The other is the cool and dogmatically open priest, eager to include everybody. The last type becomes predominant over time, but the development is not quite linear. The new series *Presten* presents the most nuanced and kind picture, maybe because the clergy has less influence in society, so the need for harsh satire is diminishing. The chapter also includes analyses of how the series have been received by church leaders and by the general public.

Keywords: clergy, priests, pastors, vicars, radio/TV series

Introduksjon

Humor knyttet til religion har ofte handlet om prester. I tidligere tider ble presten forbundet med makt og øvrighet. Presterollen har endret seg betraktelig. Likevel ser mange fortsatt på presten som et symbol på kristendommen. Dermed står han – eller hun – lagelig til for hogg, noe mange humorister benytter seg av. I denne artikkelen ser jeg nærmere på hvordan prestehumoren har endret seg i norske humorprogrammer fra 1960-tallet fram til i dag.

Sitering av dette kapitlet: Repstad, P. (2019). Prestehumor i norske medier i 50 år. I P. K. Botvar, A. K. Gresaker & O. Hovdelien (red.), *Ingen spøk: En studie av religion og humor* (s. 75–95). Oslo: Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.69.ch4>.
Lisens: CC BY 4.0

Tre programserier fra radio og TV vil være i fokus i min analyse: Rolv Wesenlunds portretter av feriebiskop Fjertnes fra sist på 1960-tallet, KLM (Kirkvaag, Lystad, Mjøen) sine prestesketsjer i NRK TV fra 1970-tallet og et par-tre tiår fremover, og serien «Presten» i NRK TV med Bjarte Tjøstheim i hovedrollen, sendt vinteren 2017. Andre presteparodier finnes, men disse tre er nok de mest kjente. I samtid og langt på vei i ettertid har «alle» hatt et forhold til biskop Fjertnes og KLMS prester. Det gjenstår å se om det samme vil skje med Tjøstheims prest. Muligens vil det økte mangfoldet i media stå i veien for det, men nesten tre kvart million i gjennomsnitt så på hver episode i 2017, og en ny sesong ble sendt våren 2018¹. Det ble gjennomført en representativ spørreundersøkelse i 2017 som en del av det prosjektet om religion og humor som ligger til grunn for denne boka. Her går det fram at bare 17 prosent ikke kjente til «Rolv Wesenlunds presteparodier (for eksempel feriebiskop Fjertnes)», som det het i spørreskjemaet. KLMS prester var også ukjente for 17 prosent, mens 30 prosent ikke kjente til Tjøstheims presteskikkelse.

Jeg vil analysere selve programmene, og også se om reaksjonene på dem oppviser interessante endringer over tid fra kristent hold. Er det slik at kristenfolket tåler komisk bearbeiding av kristendom mer enn før?

Presten – opp til 1961 i Norge en mann – har hatt en langt sterkere autoritetsposisjon i tidligere tider enn i dag. Men også i vår tid tenker mange på prestene når samtalen kommer inn på kirkelige forhold. Med makt følger også, særlig i samfunn med egalitære idealer, en utsatthet for å bli parodiert og harselert med. De gamle norske folkeeventyrene ble fortalt muntlig gjennom generasjoner og nedtegnet i det 19. århundre. I disse er det ikke uvanlig at presten dukker opp som en brautende eller latterlig figur som det går dårlig med. Stereotype prester kan også dukke opp i litteratur og film.

Sofia Sjø og Árni Danielsson (2013) har analysert nordiske filmer der religion tematiseres. De har sett 24 filmer fra 1988 og 20 år fremover der prester har en rolle. Kvantitative data om filmers innhold har selvsagt sine begrensninger, men det er interessant at de kategoriserer ti av disse

1 Andre sesong, sendt våren 2018, er ikke med i den systematiske analysen, men en gjennomgang av 2018-sesongen synes ikke å endre analyse og konklusjoner fra første sesong.

filmene slik at prestene fremstilles nøytralt, mens han (i noen tilfeller hun) fremstår positivt i sju og negativt i sju. Sofia Sjö har også gjort mer kvalitative analyser. Hun påpeker at mange mannlige prester i filmer ønsker å kontrollere kvinner. Mange har problemer med sin seksualitet og sin tro. Men det finnes også eksempler på at prester som moralske agenter fremstilles positivt (Sjö, 2012, 2015). Nå har alle fem nordiske majoritetskirker minst én kvinnelig biskop. Filmene har i større grad enn nordiske komiserier synliggjort kvinnelige prester, selv om de foreløpig ikke dukker opp så ofte.² Når de gjør det, er de kvinnelige prestene i nordisk film gjennomgående mer livsbejaende enn de mannlige (Sjö, 2015).

Den mye sette og omtalte danske dramaserien «Herrens veje», vist på dansk TV høsten 2017 og på NRK vinteren 2018, føyer seg inn i filmtradisjonen med å presentere presten som en figur med både trosproblemer, psykiske problemer og trøbbel med sin seksualitet. I noen av de ti episodene er det sekvenser der forholdsvis hverdagslige dilemmaer i prestelivet presenteres. Men de to prestene i serien, far og sønn, og den tredje sønnen, som har avbrutt teologistudiet, har mange relasjonsvansker, og mye er satt så sterkt på spissen at man som seer undrer seg over at så mange dramatiske hendelser kan få plass innenfor dansk presteliv.

«Herrens veje» er ingen humorserie, det er en dramaserie. Humorseier har sine egne sjangerkrav, til dels nokså forskjellige fra seriøse film-dramaer. Først og fremst skaper sjangerbetegnelsen en forventning om at vi skal le, eller i alle fall smile. Men som vi skal se, kan vi kjenne igjen spenningen mellom yrkets strenghet og ønsket om livsutfoldelse både hos Fjertnes, KLM og Tjøstheim. I tillegg finnes det flere trekk ved prestebil-dene som vi nå skal se nærmere på.

Feriebiskop Kjartan Fjertnes

Rolv Wesenlund var i mange tiår trolig Norges mest populære komiker, med utallige opptredener i radio, TV, revyer og musikaler. Ifølge biskop

2 I Storbritannia viste BBC en komiserie med en kvinnelig prest i hovedrollen alt fra 1994 til 2007, *The Vicar of Dibley*. Dawn French spilte presten i en liten engelsk landsby. Deler av serien har vært vist på NRK TV.

Per Arne Dahl, som kjente ham godt, hadde han mottatt sterke kristne inntrykk fra sin mor, som var aktiv i Frelsesarmeen. Han begynte på et teologistudium på Menighetsfakultetet, men sluttet etter kort tid. Wesenlunds figur feriebiskop Kjartan Fjertnes dukket først opp i en sommerrevy på scenen Lysthuset i Tønsberg i 1967, og året etter på en LP-plate, «Feriebiskop Fjertnes slår til igjen».³ Både radio og fjernsyn sendte flere innslag med feriebiskopen i denne perioden. Per Arne Dahl forteller til Vårt Land i et minneintervju etter Wesenlunds bortgang i 2013 at ideen til feriebiskopen kom da Wesenlund merket seg hvordan kirkene ble fylt opp ved juletid, men ikke var særlig fulle resten av året (Dahl, 2013).

Biskop Fjertnes er plassert i forholdsvis surrealistiske omgivelser: Han er biskop i sitt eget campingdømme på Tjøme i Vestfold, og har en oppblåsbar, flyttbar katedral med propanorgel. («Tidligere hadde vi bare et primusorgel»). Vi aner folkekirkens ønske om å nå folk der de er. Når en lytter til biskop Fjertnes omtrent femti år etter at han først dukket opp, er det ikke først og fremst innholdet og vitsene en fester seg ved, det er snarere måten å tale på. Fjertnes moret mange ved å legge an en særdeles pastoral tone, en overdrevet, men ganske treffende parodi på måten mange prester talte på fra prekestolen: mildt, men alvorlig, og med mange inderlige gjentakelser av kjerneord. Digresjoner og metaforbruk, der det ene ordet tar det andre, preger prekenene: «Hva er vel verden uten regn?» Og like etter: «Vi må være vanntette i bunnen!»

Kjartan Fjertnes beveger seg ganske uanstrengt mellom to nokså forskjellige stereotyper av prester. Den ene er den kanskje eldste og mest innarbeidde både i satirisk litteratur og i medier – presten med et element av dobbeltmoral, tilsynelatende streng og ordentlig, men der kjødelige lyster og andre menneskelige trekk bobler fram. Han inviterer til spørsmål fra menigheten, og får spørsmål om hvordan han ser på kvinnelige prester. «Takk for spørsmålet! Ja, det gjør vi! Absolutt! Neste spørsmål, takk!» Denne stereotypien kombinerer han med en annen, nemlig den åpne, folkekirkelige prest som er opptatt av å følge med tiden, men som kanskje ikke helt lykkes med det. Han vil gjerne være uformell («Ungdommen kaller meg bare Fjerten»). Han forteller at han svømmer godt,

3 Utgitt som LP på Camp Records. Senere utgitt som CD på Bare Bra Musikk i 1996.

siden han har vært gatepike i Venedig, og kommenterer: «Jeg går ikke av veien for en grov spøk!» Han er ikke noe hengehode, og opptatt av å vise akkurat det. Likevel finnes det grenser. Det kommer en viss kritikk fra biskopen etter en hendelse under en gudstjeneste der en diakonisse sendes ned fra galleriet i retning alteret, hengende i en løypestreng – alt for å skape liv i gudstjenesten.

KLM — komikerne Kirkvaag, Lystad, Mjøen

Humortrioen KLM – Trond Kirkvaag, Knut Lystad og Lars Mjøen – hadde mange serier med korte, ofte slapstick-pregede sketsjer fra 1976 og tjue år fremover.⁴ Prester dukket ofte opp i disse. En god del av sketsjene var uten tale, og brukte mange av stumfilmens effekter. Felles for dem var at de levde opp til trioens humorlogikk: Det morsomme er det som overrasker. I et avisintervju snakket Trond Kirkvaag om trioens jakt på overraskende vrir (Kirkvaag, 1977). Da han ble bedt om et eksempel, nevnte han prester som løper. Ifølge Kirkvaag var det ikke uten grunn at prester, leger og militære gikk igjen i KLMs programmer: «De har alle meget fastlåste mønstre». Ut fra en slik ideologi om humor kunne TV-seerne glede seg over prester i fullt ornat i overraskende situasjoner, oftest med den gamle side sorte prestedrakten med hvit pipekrage.⁵ De løp rundt på jorder mens noen prøvde å fange dem i sommerfuglhov, de kunne ta av seg prestekragen og bruke den til ringspill eller som frisbee – inntil kirkeklokkene ringte og kalte dem til mer seriøse oppgaver. Ansiktene legges da øyeblikkelig i korrekte alvorlige folder. Med fare for å overtolke kan man se denne sketsjen som en illustrasjon av spenningen mellom presters menneskelige behov for livsutfoldelse og yrkets disiplinerende krav.⁶ Andre opptredener er tilsynelatende uten andre pretensjoner enn

4 Mange av KLMs sketsjer fra TV-programmene finnes i en samlebok med fire DVD-er, *Komplette KLM klassikere*, utgitt av NRK i 2007.

5 Denne prestedrakten gikk ut av bruk i 1981, men med visse unntak for prester ordinert før 1980 som ønsket å bruke den.

6 Et enda klarere skille mellom prestens yrkesrolle og privatliv foretar komikeren Espen Eckbo som yrkesprest Sigurd Hoff i en serie på TV Norge tidlig på 2000-tallet. Han banner etter klokka fire, etter normalarbeidsdagen, og rekker så vidt søndagsgudstjenesten etter en fuktig natt.

humoren i det malplasserte. I en av KLMs serier om Brødene Dal kommer det plutselig en speedbåt forbi kanoen med de tre brødrene, etter den følger en prest i fullt ornat på vannski. Til fyldig orgelbrus gjør han en imponerende oppvisning på vannflaten. Ut over vannskioppvisningen har han ingen funksjon. Etter at han har forsvunnet i det fjerne, fortsetter handlingen som om ingenting har skjedd.

Andre KLM-sketsjer kunne ha tale og inneholde kritiske elementer, slik som den helbredende pastor Ove R. Tro i serien *Nynytt* i 1976. Mest kontroversielle ble de sketsjene der prestene brukte kristne symboler på en måte som kunne oppfattes som respektløst og blasfemisk. Rosemarie Køhn ble den første kvinnelige biskop i Den norske kirke i 1993. Kort etter dukket hun opp i Trond Kirkvaags skikkelse i et KLM-program. Her går han inn i tradisjonen fra den imøtekommende og liberale biskop Fjertnes, og presenterer først en grenseløst åpen biskop. Hun vil være alles biskop, og regner opp en uendelig lang rekke hun vil være biskop for. Hun vil være de dummes biskop, hun vil være biskop for dem som monterer skrukorker på flasker, hun vil tilmed være satanistenes biskop, bare man passer på at de ikke har med seg fyrstikker inn i kirkerommet. Men så skifter sjangeren idet hun skal forlate studio. Hun kom inn i et prangende episkopalt skrud og støttet seg til en korsformet stav. Etter intervjuet reiser hun seg, snur staven opp ned og bruker det omvendte korset som hoppelstokk. Det omvendte korset dukker også opp i en annen KLM-sketsj fra 1990-tallet, kalt «Religionstimen». Her er en Bibel plassert opp ned, slik at gullkorset på forsiden står på hodet.

Bjarte Tjøstheim som prest

Serien «Presten» var en dramaserie med seks halvtimes episoder, som gikk på NRK i januar og februar 2017. Her spiller Bjarte Tjøstheim, kjent fra mange underholdningsprogrammer i radio og TV, seg selv, og i lanseringen av serien ble det flittig gjort oppmerksom på at han er prestesønn. I serien får han dispensasjon av biskopen for å gå inn som vikarprest i Maridalen i Oslo. Han er personlig egnet, selv om han mangler formell teologisk utdanning, og i seriens første sesong må han forholde seg både til foreldre som ønsker seg en spenstig barnedåp, et lesbisk par som

ønsker kirkelig vielse, en gruppe konfirmanter og en gruppe asylsøkere som trenger et sted å bo. Midt i alt dette må han også forholde seg til kolleger på kirkekontoret som har sine særegenheter. Menighetens daglige leder Margit representerer den konservative kirkelige fløy, men i en forholdsvis moderat utgave. Kirketjeneren Konrad er en sær og nerdete type med uklar kirkelig profil. Han diskuterer gjerne gamle biler med presten, og strekker til og med den snille prestens tålmodighet ved stadig å presentere irrelevante og ofte falske fakta («Han heter Odd Nordstugu, ikke Odd Nordstoga»). Hans funksjon er vel mest å vise prestens konfliktskyhet. Handlingen spiller mye på at Bjarte Tjøstheim er en veletablert komisk figur i mange andre programmer, særlig etter mange år i Radioresepsjonen, sammen med Tore og Steinar Sagen. Det er etter en hjerneblødning – som faktisk fant sted i 2014 – at han bestemmer seg for å slutte i NRK og bli prest. I likhet med andre norske komikere, som Linn Skåber og Thomas Giertsen, driver Tjøstheim med det som kalles selvspill (Ytreberg, 2002). Trekk fra privatliv og rollefigur flyter sammen, og her blander også tidligere etablerte rollefigurer seg inn. Det kan virke uklart og for noen kanskje litt distraherende hvem hovedpersonen i serien er til enhver tid – privatpersonen, komikeren eller rollefiguren som prest. Dette forsterkes ved at han med ujevne mellomrom bryter av samspillet med de andre figurene og henvender seg direkte til seeren. Men det jeg har sett nærmere på, er hva slags prest Tjøstheim tegner et bilde av. Han fremstår først og fremst i den tradisjonen som fremstiller den åpne folkekirkeprest, men her veksler det komiske med at man i noen situasjoner får en varm sympati for den litt puslete og konfliktsky presten. Utseendet og væremåten understreker også særtrekk ved figuren. Mens feriebisop Fjertnes hadde Wesenlunds fyldige figur og utstrålte selvtrygghet, er Tjøstheims prest tynn i både figur og stemme, og snakker mye, fort og nervøst.

Denne serien byr på et varmere og mer nyansert presteportrett enn de to første. Det er mer *feelgood* og færre blødmer enn hos Wesenlund, og det er mer stillferdig humor og mindre uvøren omgang med kristne symboler enn hos KLM. I flere møter med brukere av kirkelige ritualer havner presten i dilemmaer som kan være gjenkjennbare for virkelighetens prester, selv om humoren selvsagt gjør at hendelsene trekkes langt.

Konfliktskyheten bringer Tjøsheim opp i umulige situasjoner, som når han ikke makter å si direkte til enken at hennes mann har falt om død («Deres mann har dessverre lagt på røret, sikringsboksen er tom for strøm»). Han er umiddelbart begeistret når to lesbiske kvinner ønsker å gifte seg i Maridalen kirke: «Her i min kirke er dere hjertelig velkommen». Så får han det vondt senere, når han må fortelle dem at menighetsrådet med knapt flertall har satt foten ned. Her finner han en løsning: Det blir en stilfull vielse på grasbakken like utenfor kirken. Flere av episodene slutter med u-ironiske scener der han lykkes godt i å forkynne et varmt kjærlighetens budskap.

I møter med kirkelige kolleger markerer han sitt liberale syn, tross tendensen til å være enig med siste taler. Et møte med en annen prest utvikler seg til en tvekamp i bønnens form: «Kjære Gud, vil du skjenke Bjarte Tjøsheim en solid dose med sosial intelligens og visdom?» Til dette svarer Tjøsheim med bønningen: «Herre, jeg ber også for eplekjekke besserwisser-prester som vet svaret på alt her i verden». Vikarpresten i Maridalen lar seg ellers korrigere i de små ting. Han kaster seg entusiastisk over en grøttallerken på stabsmøtet, men skjeen stanser i luften når de øvrige stemmer i med «Å du som metter liten fugl». Men i de store og viktige tingene greier han å få fram argumenter for en liberal kirke. Å dømme etter flere intervjuer han har gitt i forbindelse med serien, er dette viktig for privatpersonen Tjøsheim. Han forteller til *Vårt Land* at han begynte tidlig å spille gitar i et kristent band. Han var med i TenSing, og fikk utfolde seg med sketsjer og annen underholdning i kirkeregj. Nå karakteriserer han seg som kristen, men «en mer liberal kristen enn den trostradisjonen jeg kommer fra» (Tjøsheim, 2017).

Endringer over tid?

Det kan virke som en rimelig hypotese at folk flest har et mer positivt syn på prester enn for en generasjon eller to siden, men vi har ikke sammenliknbare empiriske undersøkelser som kan belyse dette direkte. I en dansk undersøkelse fra 1971 ble 123 tilfeldig utvalgte mennesker i Stor-København på 35 eller 60 år intervjuet, blant annet om prester. Intervjuene hadde form av relativt ustrukturerte samtaler, men forskeren

Per Salomonsen – en pioner i dansk religionssosiologi – satte flere resultater opp i tabellform. I tre av fire samtaler uttrykkes det at prestene bør være alminnelige mennesker, men samtidig kommer det fram i en av åtte samtaler at prestene bør være forbilder. Når informantene blir bedt om å vurdere generelt presters innsats i gudstjenesten, kommer det langt flere kritiske merknader enn positive. Et interessant funn er at de informantene som kjenner konkrete prester, er langt mer positive til dem enn til prester generelt. For mange synes de gode prestene de kjenner, å være unntak. Standen er et større problem enn dens medlemmer (Salomonsen, 1971).

Det samme viser seg i en kvantitativ undersøkelse fra årtusenskiftet, der nesten 2000 svarpersoner ble spurt om sitt forhold til Den norske kirke (Høeg, Hegstad & Winsnes, 2000). To av tre kjente en eller flere prester i Den norske kirke, og inntrykket av denne presten eller disse prestene var jevnt over bedre enn hva svarpersonene mente generelt om prester i Den norske kirke. Selv om vi ikke kan sammenlikne direkte med den 30 år eldre danske undersøkelsen, synes holdningen i Norge til prester å være mer positiv. Nesten halvdelen har et meget positivt eller stort sett positivt inntrykk av prester, og bare fire prosent har et meget eller stort sett negativt inntrykk. I Oslo og Akershus, som det kanskje er mest rimelig å sammenlikne med Stor-København, er det litt færre som svarer at de har et positivt inntrykk, og litt flere som svarer både-og, men i mangel av mer nyere og mer direkte sammenliknbare data tyder disse undersøkelsene på at prestene har en stigende stjerne i befolkningen, i alle fall opp mot vår egen tid.

Prestene selv har nokså varierende syn på utviklingen over tid når det gjelder egen status. I 2009 svarte 300 prester på et spørreskjema om arbeidssituasjon og trivsel (Gresaker, 2009). Blant annet ble de bedt om å ta stilling til utsagnet «Presten har fortsatt høy status i lokalsamfunnet».⁷ 20 prosent av prestene var uenige eller sterkt uenige i dette, 44 prosent var enige eller sterkt enige. Det var altså en ganske stor midtgruppe som erklærte seg verken enig eller uenig, så trolig har mange tenkt at dette varierer ganske mye, og at det er vanskelig å finne noen klar tendens.

7 For ordens skyld: De dataene som presenteres her, er ikke gjengitt i Gresaker 2009. Tallene er velvillig stilt til rådighet av KIFO.

Undersøkelsen ble gjennomført i seks bispedømmer: Bjørgvin, Nidaros, Nord-Hålogaland, Oslo, Stavanger og Tunsberg. Prestene i Nidaros og Nord-Hålogaland mente oftest at prestene stadig har høy status, mens prestene i Oslo lå klart lavest her. Dette stemmer med mer intuitive inntrykk fra religiøsiteten i ulike regioner i Norge (Botvar, Repstad & Agedal, 2010).

At prester er relativt populære, og kanskje mer enn før, betyr ikke nødvendigvis at de har mere makt i dag. Trolig er det motsatt. De har mindre makt, og dermed er de kanskje mer populære, men delvis fordi de er mer harmløse. I artikkelen «En mer religionsåpen litteratur?» (Repstad, 2014) konkluderes det med at det er blitt mer lekenhet og vemod i måten skjønnlitterære forfatterne nærmer seg kristendommen på i vår tid, og mindre barsk religionskritikk. Dette kan settes i sammenheng med to forhold: Kirke og religion har mistet makt i løpet av det 20. århundre, og i de fleste kristne miljøer er det en vennligere tone i forkynnelsen. Tale om helvete og fortapelse er nesten ute av den operative kristelige diskurs, både i Den norske kirke og i frikirkene (Repstad, 2015). Det synes å skje en tyngdeforskyvning fra å markere dogmatiske sannheter til å legge opp til en mer sanselig og i vid forstand estetisk religion i store deler av det kirkelige landskap. Det blir flere hyggelige møtesteder mellom kirke og folk, slike som julekonserter (Løvland & Repstad, 2008). For å sitere en boktittel, utviklingen synes å gå *Fra forsakelse til feelgood* (Repstad & Trysnes, 2013).

Liknende betraktninger kan man gjøre om prestene. De har mistet makt i samfunnet, og de fremstår som mindre kategoriske og mer dialogorienterte enn for et par generasjoner siden. Dette har delvis å gjøre med at kvinnelige prester har økt i antall og andel. Tidlige undersøkelser viste at kvinner var opptatt av å opptre mer relasjonelt i presterollen enn deres mannlige kolleger tradisjonelt hadde gjort (Høeg, 1998), og også nye generasjoner av mannlige prester har trolig endret seg i mykere retning. Etter hvert som denne utviklingen har blitt synlig, kan det ha blitt mindre aktuelt for humorister å drive skarp satire, og det kan ha blitt mer nærliggende å forsyne presteskikkelsene med nyanserte menneskelige trekk.

Skjematisk kan vi spore tre prestetyper i seriene, som alle blir gjenstand for humoristiske skråblikk.

- 1) Enkelte scener inneholder prester som tuller med religiøse symboler på en måte som noen vil oppfatte som blasfemiske. Dette gjelder særlig noen av KLMs sketsjer, knapt noen av de to andre. Et eksempel fra KLM er nevnt: å snu korset opp ned og bruke det som hoppelstokk. Her kan det se ut som om hensikten er å sjokkere. Om det bak slike scener ligger en antireligiøs ambisjon om å vise at religion generelt er teit overtro, er umulig å vite.
- 2) Alle tre seriene inneholder scener der prester tilpasser seg en forholdsvis disiplinert presterolle, som noen ganger får et strengt preg. Men så sprenges rollen, på den måten at presten viser tegn til å bryte mønsteret, noen ganger i form av dobbeltmoral, andre ganger som glad livsutfoldelse. Fjertnes viser sans for kvinner, KLMs prester leker ringspill og frisbee med prestekragene. Denne preste-typen dukker opp i temmelig mild og morsom form. Vi ser ikke mer ekstreme former av slike prester i seriene, slik de kan opptre i filmer der strengheten bikker over i seksuelt krenkende atferd. Seriene skal være morsomme, og det setter grenser for hvilke temaer som tas opp. Fanatisme og undertrykkelse er ikke lett å lage komikvelder av.
- 3) Vi finner også den tredje typen i alle seriene, altså den kule og vidåpne folkekirkepresten som vil favne alle og ikke ekskludere noen, og som ikke går av veien for å ta i bruk nye metoder for å vise at kirken ikke bare består av hengehoder.

Gitt den generelle utviklingen som vi, lett impresjonistisk, har sett for oss i retning av en stadig mer åpen og liberal folkekirke, kunne en tenke seg at type 3 overtar for type 2 i humorseriene – kanskje også at type 1 får større plass, fordi kirken mister makt og en stadig krympende minoritet reagerer på blasfemi. Men utviklingen er ikke lineær på denne måten. Den vidåpne folkekirkeprest er kanskje mest dominerende i serien med Tjøstheim, men den finnes i alle tre serier, altså både på 60-tallet, mot slutten av 1900-tallet og i 2017. Å drive gjøn med kristne symboler er det knapt noe av hos Wesenlund og Tjøstheim, mer hos KLM – men selv hos KLM er det mer moro med prestekrager enn med kors. Den forsøksvis strenge prest, tidvis med noen sprekker i rustningen, kan en finne i nokså

godmodig form både hos Fjertnes og KLM, mens det hos Tjøstheim mest er Margit i staben som står for en slik konvensjonell type.

I denne bokas innledningskapittel omtales med støtte i Kjus og Kaare (2006) tre teorier om hva som påkaller latter. Ventilteorien – humor som sikkerhetsventil når alvor og undertrykkelse blir for sterkt – skal vi komme tilbake til. Overlegenhetsteorien – humor som rettes mot grupper man føler seg overlegne i forhold til – kan en muligens finne innslag av, i den grad prester fremstilles som harmløse og dumme godfjotter. Men ingen av disse humortypene fanger opp prestehumoren i de tre seriene på noen helt treffende måte. Best treffer kanskje inkongruensteorien, og da i forhold til KLMs presteparodier. Der er det mange brudd med tilvante mønstre, mange overraskende vrier som fremkaller latter, som når prestene bruker prestekragene til å spille frisbee med.

Som nevnt dukker det opp en ny type innslag i den nyeste serien, og den dekkes dårlig av de nevnte tre humorteoriene. Jeg tenker på når presten Tjøstheim møter en virkelighet som i utgangspunktet ikke ligger så langt fra utfordringer som prester kan møte. Her er det dessuten en del godlynte *feelgood*-scener som er temmelig ironi-frie. Så alt i alt kan man vel si at slike serier representerer sin egen samtid og virkelighetskontekst, men de gjenspeiler dem ikke detaljert og mekanisk.

Serienes resepsjonshistorie

Ved å gå gjennom en del aviser og annen dokumentasjon er det mulig å si noe om det har vært endringer i måten seriene har blitt mottatt på i kirkelige kretser. Tåler kirkeledere og kristenfolk mer i 2018 enn på 1960-tallet? Heller ikke her finner vi en lineær utvikling. Fjertnes ble godt mottatt i sin tid, og det samme har skjedd med Tjøstheim i vår tid. Mottakelsen av KLM var mer sammensatt.

Fjertnes på Menighetsfakultetet

Som følge av Fjertnes-rollen ble Rolv Wesenlund invitert til Menighetsfakultetet for å snakke til prestestudentene om å preke. Det er mulig de tilbakeskuende intervjuene etter hans død overdriver entydigheten i

begeistringen, men jeg tror Per Arne Dahl snakker på vegne av praktisk talt hele sin prestegenerasjon når han i intervjuet med *Vårt Land* fra 2013 sier om Wesenlund/Fjertnes:

Han tok oss jo så utrolig på kornet. Hans evne til å avdekke vår formidlingssvakhet med humor gjorde jo at budskapet gikk rett inn. Selvhøytidelighet og gammelmodig prekenstil, språk og tonefall – han traff blink. ... Han berørte oss uten å bringe oss i forlegenhet. Det var det som var genistrekken, og gjorde at vi tok det til oss. (Dahl, 2013)

KLM

I 1989 gikk Einar Førde ut av partipolitikken og ble kringkastingssjef. I de følgende årene holdt han sin vernende hånd over mange humorister, som i ytringsfrihetens navn fikk ganske frie hender. Unge satirikere med Otto Jespersen i spissen fikk tulle med det meste, også religion. Førde forsvarte dem både i Kringkastingrådet og ellers (Rossavik, 2007, s. 294–298). KLM var ikke av de som provoserte mest. Men selv om en av trioene, Lars Mjøen, muligens overdriver kritikken de fikk i ettertid, reagerte mange kristne på deres noe røffe omgang med kristne symboler. I et intervju i 2009 uttalte Mjøen: «Da vi holdt på med KLM var KrF etter oss hele tiden, fordi vi tullet med prester» (Mjøen, 2009). Han forteller også i et annet intervju noen år senere om brev fra «lavkirkelige miljøer» på 70- og 80-tallet med ønske om at de måtte brenne i helvete. Det var nok mer bruken av kristne symboler enn de løpende og hoppende prestene som skapte uro i noen kristne kretser. Men Presteforeningen reagerte faktisk på fremstillingen av prestene, ifølge et oppslag i *Vårt Land* mange år senere (Gilje, 2014).

I 1999 ga forskningsleder i Kristelig Kringkastingsslag Ann-Karin Bleivik ut en rapport der hun gikk gjennom 164 brev som organisasjonen og NRK hadde mottatt i løpet av to måneder i forbindelse med to programserier fra 1995, TV-programmene «Vorspiel» med KLM og «Otto Jespersen på nye eventyr». Det var særlig to KLM-sketsjer som vakte negative reaksjoner. I «Guds kontor», også kalt «Gud i himmelen», opptrer Gud som høyst menneskelig kontorleder, med sin sekretær frk. Gabrielsen. I «Religionstimen» ser seerne som nevnt korset utenpå Bibelen opp ned. Bleivik forklarer problemet med dette slik:

Det tomme korset er i religiøs betydning selve symbolet på den oppstandne Kristus og således grunnpilaren i den kristne tro. Når korset fremstilles på hodet får det en helt annen religiøs betydning, nemlig et anti-symbol som satan-tilbederne bruker som et tegn på at de representerer mørkets makter. (Bleivik, 1999, s. 35)

Ifølge Bleivik kom det negative reaksjoner fra hele landet, ikke minst fra eldre mennesker og småbarnsforeldre. I et intervju med *Bergens Tidende* formulerer Bleivik hovedinnholdet i kritikken slik:

Mange reagerer på misbruk av meningsbærende symbol som for eksempel korset, eller harselering med Gud, Jesus og Bibelen. Man må kunne tåle spøk med prester eller andre typer ledere, men noen tabu som gjelder det hellige bør man bevare. (Bleivik, 2000)

Samme poenget – et skille mellom å spøke med prester og å drive gjøn med religiøse symboler – finner vi igjen i en uttalelse som Kristelig Kringkastingslag sendte til kringkastingsjef Førde etter programmene i 1995:

KKL har fått mange reaksjoner på innslaget om og med «Gud i himmelen», de føler at deres tro og alt som er hellig ble tråkket på i nevnte innslag. Det må være plass til god satire i NRK, og som kristne må vi kunne tolerere at møteformer, kristenledere og prester blir parodierte som alle andre, men det går langt over streken når NRK gjør narr av selve guddommen. (gjengitt i Bleivik, 1999, s. 40)

Kristelig Kringkastingslag, som i mellomtiden hadde skiftet navn til Familie & Medier,⁸ reagerte også mot en reprisesending i 2006 der korset stilt opp ned dukket opp igjen. Generalsekretær Geir Magnus Nyborg minte om at opp ned blir korset et satanistisk symbol (Kluge & Stoltenberg, 2006).

Nesten massiv kirkelig ros av «Presten»

Vårt Lands redaktør Åshild Mathiesen har en kritisk kommentar til de dramatiske kvalitetene i «Presten», «dårlig flyt mellom realisme og fiksjon», og kommenterer også at det bildet som daglig leder Margit, «snerpete

8 Organisasjonen har på sitt meste hatt rundt 40 000 medlemmer. I 2017 har Familie & Medier skiftet navn nok en gang, til Tro & Medier.

med dårlig hår og beige, uformelige klær», tegner av Maridalen kirke, ikke er dagens reelle kirke, «men en slags arketypp slik den alltid har vært fremstilt på norsk film» (Mathisen, 2017). Men ellers er prester og andre kirkeledere ganske entydig positive til serien. Noen glimt fra *Vårt Lands* oppslag etter første episode, «Lun og gjenkjennelig prestehumor»: Biskop Per Arne Dahl blir ganske pastoral i sin omtale. Han takker Bjarte Tjøstheim, som etter feriebispedømmet og KLMs mange prestesketsjer igjen gir dekning for å kunne si «La oss alle le!» Ifølge Dahl byr serien på harmløs og godartet humor. I samme reportasje roser Idun Strøm Sefland, som er prest og praksisleder på Menighetsfakultetet, entusiasmen som Tjøstheim viser for presteyrket, og mener serien kan gi spennende innspill til hva man ser etter i fremtidens prestetyper når det gjelder personlig kompetanse, talent og relevant erfaring. Og Sjur Isaksen, som er førstelektor ved MF og prest, er så begeistret for Bjarte Tjøstheim at han skulle ønske han kunne hatt ham som kamerat. Domprost i Tromsø, Herborg Finnset, som senere i 2017 er blitt biskop i Nidaros, gleder seg til neste episode, og Kjersti Gautestad Norheim, prest i Bergen, synes spennet mellom selvbildet og rolleforventningen som prest var mest gjenkjennelig. Alle reagerer positivt på serien. Det samme finner vi i et oppslag i den kristelige avisen *Dagen* etter at sjette og siste episode er sendt (*Dagen*, 25.2.2017). *Dagen* regnes vanligvis som mer teologisk konservativ enn *Vårt land*, men også her er kommentarene positive. Sokneprest Espen Tveten forsikrer leserne om at han har ledd godt. Påtroppende biskop i Stavanger, Ivar Braut, vil gi all ære til Tjøstheim, «som har våget seg utpå en yrkesgruppe som ofte blir karikert på en rar måte. Han har fått det til bra.» Samtidig er Braut glad for at det står bedre til med kirkestabene i virkeligheten enn i serien.

Hvordan reagerer folk flest?

Den kvantitative spørreundersøkelsen fra 2017 bekrefter at det er mer akseptert at det vitset i mediene om prester enn om sentrale religiøse symboler.⁹ Bare 0,3 prosent av befolkningen mener det er problematisk å vitse om prester, mens seks prosent har problemer med å vitse om kors,

9 N = 1562. Svarpersonene fikk krysse av maksimalt fem på en liste med 25 enheter.

og det samme for Bibelen. Fem prosent reserverer seg mot å vitse om Gud. Det er verdt å merke seg at begravelser kommer høyest blant religiøse temaer man ikke vil holde moro med. 19 prosent har problemer med å lage humor om begravelser. Generelt må en vel si at relativt få har en høy tulleterskel her, men forskjellene mellom ulike objekter er tydelige.

Hva så med reaksjonene på de seriene vi har analysert? Hvis vi ser bort fra dem som svarte vet ikke eller at de ikke kjente til den aktuelle serien, er det bare tre prosent som ikke i det hele tatt vil «le eller trekke på smilebåndet» når de ser Wesenlund/Fjertnes, mens hele 55 prosent vil gjøre det «i svært stor grad». Når det gjelder KLMs prestesketsjer er det fire prosent som ikke ler eller smiler overhodet, mens den andre yttergruppen, de som vil gjøre det i svært stor grad, er på 54 prosent. Vi kan konstatere at i befolkningen som helhet vekker Wesenlund og KLM svært like reaksjoner på sine presteskikkelser. Bjarte Tjøstheims prest skaper mindre smil og latter. Elleve prosent vil ikke le eller smile, mens 39 prosent vil gjøre det i svært stor grad.

Det kan tenkes at KLMs innslag av det noen vil kalle blasfemi, ikke svekker populariteten i befolkningen, i forhold til den kanskje mer harmløse feriebisopen. At Tjøstheim som prest i noe mindre grad skaper munterhet, kan skyldes at figuren ennå ikke har satt seg blant seerne, eller muligens at denne figuren ikke i samme grad som Fjertnes og KLMs prester legger opp til umiddelbar og markant komikk.

Vi skal se om aktive kirkegjengere skiller seg ut fra befolkningen som helhet når det gjelder reaksjoner. Blant dem som går til kirke eller på religiøse møter minst månedlig, er det fem prosent som ikke lar seg more overhodet av Wesenlund som prest, mens 31 prosent gjør det i svært stor grad. Vi konstaterer at det er noe større skepsis i denne kategorien enn i befolkningen som helhet. Men samtidig må en vel si at fem prosent er en ganske liten del av det hyppig aktive kristenfolk. For KLMs prestesketsjer er de tilsvarende tallene ni prosent og 26 prosent, og for Tjøstheims prest 12 prosent og 30 prosent.

De hyppige kirkegjengerne skiller seg altså ut ved å ha noen flere skeptikere og noen færre entusiaster blant publikum. Dette gjelder alle seriene, men avstanden er mindre – og faktisk ganske liten – når det gjelder «Presten». Det styrker vår analyse av denne serien som den mest nyanserte,

kanskje også den vennligste overfor prester. Det kan også tenkes at de nye generasjoner av kristne som forholder seg til Tjøstheims prest er generelt mer lik befolkningen ellers når det gjelder humor om prester. At de hyppig aktive skiller seg mest ut i skeptisk retning når de skal vurdere KLMS prester, har sannsynligvis å gjøre med innslag som kan oppfattes som mer blasfemiske enn å ha moro med prester og prestekrager.

Det må tilføyes at det blir feil å fremstille kristenfolket som massivt negative til den prestehumoren vi studerer, selv om de er litt mer tilbakeholdne enn gjennomsnittet. Det er klart flere positive enn negative blant de aktive kristne overfor alle tre seriene.

Konkluderende diskusjon

Mikhail Bakhtin – den fremste essayist om latter og humor i nyere tid – karakteriserer middelalderen som en streng og alvorlig tid. Alvoret hadde vunnet hevd som den eneste form som kunne uttrykke sannheten, det gode og det betydningsfulle: «Latteren var presset ut av kirkekulten, det føydal-statlige ritualet, samfunnsetiketten og alle høye ideologiske gener (Bakhtin, 2003, s. 46)».

På denne bakgrunnen var det ikke overraskende, mener Bakhtin, at humor og latter som ventil presset seg fram utenfor og ved siden av de kanoniserte alvorlige former. De såkalte dårefestene var parodier på den offisielle kult, ofte med den lavere geistlighet som deltakere. De kunne bestå av fråtsing og fyll på alteret, blotting og uanstendige kroppsbevegelser. Bakhtin siterer et forsvar for dårefestene som er skrevet i det femtende århundre, og som passer helt inn i den kategorien analyse av humor som understreker humorens «ventilfunksjon», slik den omtales i denne bokas innledningskapittel:

Vintønner sprenes hvis man ikke fra tid til annen åpner dem og slipper luft inn. ... Vinen må ha luft for ikke å bli ødelagt. Derfor tillater vi også oss selv bestemte dager viet til narreriet, for at vi deretter med desto sterkere nidkjærhet kan vende tilbake til å tjene Herren. (Bakhtin, 2003, s. 48)

I dag er religionshumor innen visse grenser såpass akseptert i kristne sammenhenger at behovet for dårefester både innenfor og utenfor

kirkelige sammenhenger må sies å være ganske begrenset. Vi har sett at den aksepterende og åpne folkekirkelige prest er representert i humoren i alle tre seriene, og at det vel er dekning for å si at denne prestetypen dominerer mer og mer. Det kan også være noe av grunnlaget for at reaksjonene fra kirkelig hold blir humørfylte. Det er trolig vanskeligere å akseptere bilder av fanatiske, fordømmende prester – vel også vanskeligere å lage humor om.

Hvis prester og andre kirkeledere er opptatt av å være åpne, tolerante og ikke ekskludere noen, blir det vanskelig å møte humor og satire om prester med kritikk og en refsende holdning. Det er mange eksempler i vår tid på at religiøse ledere ler med i stedet for å bli krenket og ta avstand. «Bedehusene ønsker religionssatire velkommen», heter det i en overskrift i *Vårt Land* om mottakelsen av Bjørn Eidsvågs teaterstykke *Etterlyst: Jesus* (Kruse, 2017a). Her presenteres noen resultater fra den spørreundersøkelsen KIFO gjennomførte som del av det prosjektet om religion og humor som ligger til grunn for denne boka. Blant dem som kjente til Eidsvågs stykke, var det litt over halvdel som likte det og lo av det. Tallene er små, men folk med tilknytning til bedehusbevegelsen var mindre skeptiske til forestillingen enn folk som er aktive i Den norske kirkes menighetsarbeid. Pål Ketil Botvar kommenterer til avisen at Eidsvåg har en godmodig tilnærming til lavkirkeligheten, men særlig mot slutten tar han et kraftig oppgjør med den. Ut fra dette hadde forskerne ventet å finne andre forskjeller enn det undersøkelsen viser, sier Botvar. En annen religionssosiolog, Olaf Aagedal, reflekterer i samme oppslag over grunner til at man aksepterer religionssatiren:

Det kan være man oppriktig ler av seg selv, men det kan også være strategisk.

Det er vanskelig i mediasamfunnet å fremstå som krenket, da er det bedre å le med dem som ler. Hvor morsomt man synes det er innerst inne, kan man sette spørsmålstegn ved.

De samme refleksjonene melder seg når norske mormonere i likhet med sine britiske trosbrødre velger å ta den vennlige, men til dels drøye satiren i musikalen *Book of Mormon* med humor. De velger å annonsere i programheftet og dele ut Mormons bok utenfor teatret etter forestillingen med slagordet: «Du har sett stykket, nå les boka» (Kruse, 2017b). Eller

når informasjonsleder i Misjonssambandet, Espen Ottosen, kjent kristen-konservativ samfunnsdebattant, er i samtale med programleder Bård Tufte Johansen i det humoristiske TV-programmet *Nytt på nytt*. (NRK1, 8.9.2017). Utgangspunktet er at Nord-Korea har sprengt en bombe, trolig en hydrogenbombe. Jeg er jo engstelig, men det kan jo være fordi jeg tror på dommedag, sier Ottosen. Men det er jo litt stusslig hvis det er slik at Gud bruker Kim Jong Un, legger han til. Tufte Johansen konstaterer at Kim ikke er noen Jesus-type, og funderer på hvordan han med den kroppen ville ta seg ut på korset. Og Ottosen ler – tilsynelatende hjertelig. Her har muligens frykten for å virke sur ført den konservative teolog og kirkeleder inn i en tilnærming til kristne kjernesymboler som han kanskje ikke er så glad for i ettertid. Det er vanskelig å forestille seg en leder i Misjonssambandet i en slik samtale for femti år siden.

Vi har imidlertid ikke funnet noen helt lineær utvikling fra skepsis via aksept til begeistring når det gjelder de tre seriene. Det synes hele veien å ha vært lettere for kristne å godta tulling med prester enn tulling med religiøse symboler. Men den siste serien, «Presten», skiller seg ut, både med i alle fall i enkelte sekvenser å gi en noe mer virkelighetsnær beskrivelse av presters situasjon, og ved at serien i media har fått en entydig positiv mottakelse fra kristne ledere, ikke minst prester. Mange av dem snakker om gjenkjennelse. Vi har allerede satt dette i sammenheng med at prester har mindre makt enn før, trolig også at de jevnt over har en mindre skråsikker, for ikke å si autoritær, stil enn i tidligere tider. Og når prestene fremstår mykere, blir også humoristiske tilnærminger til dem mykere. Følgelig er det lettere for prester og andre kirkelige opinionsledere å glede seg over humoren.

Vi kan stille spørsmål om det å lage satire og moro med prester og religion har noen særlig store konsekvenser, bortsett fra en og annen latter hos noen og en følelse av å bli krenket hos andre. Det er selvsagt vanskelig å måle en samfunnsmessig effekt presist, men ifølge nyere medieforskning skjer det en såkalt medialisering av mange samfunnsinstitusjoner, også av religionen. Det betyr blant annet at mange henter sine bilder av og kunnskap om religion fra mediene. Færre enn før mottar jevnlike inntrykk fra selv å delta i religiøst liv, atskillig flere henter bilder av religion fra mediene, blant annet fra underholdningsprogrammer. Flere

medieforskere mener etter hvert at slike medierepresentasjoner vil innvirke på stil og innhold i det religiøse liv, slik at det for eksempel blir viktig for religiøse miljøer at de tilstedeværende underholdes (Hjarvard, 2011; Hjarvard & Lövheim, 2012). Medialisering kan være noe av bakgrunnen for at det religiøse liv ser ut til å preges mer enn før av gode opplevelser og mindre av skarpe dogmatiske markeringer. Kanskje medierepresentasjoner av prester har mer dyptgående og langsiktige virkninger enn det som skjedde da biskop Fjertnes gjorde det nærmest umulig for prester å anlegge en like salvelsesfull tone som tidligere sist på 1960-tallet. I så fall skjer det i samklang med andre medialiseringer av religion, som drar i samme retning.

Litteratur

- Bakhtin, M. (2003). *Latter og dialog. Utvalgte skrifter*. Oslo: Cappelen Akademisk.
- Bleivik, A.-K. (1999). *Møte med det blasfemiske. Publikums oppfatning av gudsbespottelse i NRK fjernsynet*. Oslo: KKL-forskningsrapport.
- Bleivik, A.-K. (2000, 13.3). Folk sier nei til blasfemi. *Bergens Tidende*.
- Botvar, P. K., Repstad, P. & Aagedal, O. (2010). Regionaliseringen av norsk religiositet. I P. K. Botvar & U. Schmidt (red.), *Religion i dagens samfunn. Mellom sekularisering og sakralisering* (s. 44–59). Oslo: Universitetsforlaget.
- Dahl, P. A. (2013, 18.8). Han sto for den livgivende humoren. *Vårt Land*.
- Gilje, C. T. (2014, 11.9). Tør ikke spøke med islam. *Vårt Land*.
- Gresaker, A. K. (2009). *I gode og onde dager ... Trivsel, belastninger og sluttevurderinger blant menighetsprester i Den norske kirke*. Oslo: KIFO-notat nr 6.
- Hjarvard, S. (2011). The mediatization of religion: Theorising religion, media and social change. *Culture and Religion* 12 (2), 119–135.
- Hjarvard, S. & M. Lövheim (Red.) (2012). *Mediatization and religion: Nordic perspectives*. Göteborg: Nordicom.
- Høeg, I. M. (1998). *Rom i herberget? Kvinnelige menighetsprester på arbeidsmarkedet i Den norske kirke*. Oslo: KIFO-rapport nr 6.
- Høeg, I. M., Winsnes, O. G. & Hegstad, H. (2000). *Folkekirke 2000. En spørreundersøkelse blant medlemmer av Den norske kirke*. Oslo: KIFO.
- Kirkvaag, T. (1977, 3.12) Intervju. VG.
- Kjus, Y. & Kaare, B. H. (2006). Humor, medier og mennesker. I. Y. Kjus & B. H. Kaare (red.), *Humor i mediene* (s. 13–35). Oslo: Cappelen.
- Kluge, L. & Stoltenberg, K. (2006, 17.9). Blasfemi, herr statsråd. *A-magasinet*.
- Kruse, E. (2017a, 6.9) Bedehusene ønsker religionssatire velkommen. *Vårt Land*.

- Kruse, E. (2017b, 30.8) Snur hets og satire til egen fordel. *Vårt Land*.
- Løvland, A. & Repstad, P. (2008). *Julekonsserter*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Mathisen, Å. (2017, 10.1) Kommentar. *Vårt Land*.
- Mjøen, L. (2009, 1.3). Intervju. *Dagbladet*.
- Repstad, P. (2014). En mer religionsåpen litteratur? I Ø. Gulliksen & Å. Justnes (red.), *Fra svar til undring. Kristendom i norske samtidstekster* (s. 233–244). Oslo: Verbum Akademisk.
- Repstad, P. (2015). Fortapelse og feelgood. Endringer i synet på helvete og fortapelse. *Teologisk tidsskrift*, 4 (1), 65–85.
- Repstad, P. & Trysnes, I. (red.). (2013). *Fra forsakelse til feelgood. Musikk, sang og dans i religiøst liv*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Rossavik, F. (2007). *Stikk i strid. Ein biografi om Einar Førde*. Oslo: Spartacus.
- Salomonsen, P. (1971). *Religion i dag: et sociologisk metodestudium*. København: Gad.
- Sjö, S. (2012). Bad religion/good spirituality? Explorations of religion in contemporary Scandinavian films. *Journal of Scandinavian Cinema*, 2 (3), 33–36.
- Sjö, S. (2015). The gendering of pastors in contemporary Nordic films: Norms, conventions and contemporary views. *Religion & Gender*, 5 (1), 91–104.
- Sjö, S. & Danielsson, Å. (2013). Detraditionalization, diversity, and mediatization: Explorations of religion in Nordic films. *Nordic Journal of Religion and Society*, 26 (1), 45–62.
- Tjøstheim, B. (2017, 3.1) «Hjerneslaget fikk meg til å tenke over livet». *Vårt Land*.
- Ytreberg, E. (2002). *Selvspill i radio. Mamarazzis ukonvensjonelle populærjournalistikk*. Oslo: Unipub.

Analyisert materiale

- Komplette KLM-klassikere. Pakke med 4 DVDer, utgitt av NRK 2007.
- Presten (2017). Fjernsynsserie med Bjarte Tjøstheim i hovedrollen. Norsk Rikskringkasting (NRK), <https://tv.nrk.no/serie/presten> (hentet 18.3.2019).
- Rolv Wesenlund og Harald Heide-Steen jr.: Feriebiskop Fjertnes slår til igjen. LP, Camp Records 1968, nyutgitt som CD på Bare Bra Musikk 1996.